

УДК: 168:330.111.62:332.122

І. Б. Чичкало-Кондрацька,
д.е.н., доцент
Н. Б. Теницька,

аспірант, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ КАТЕГОРІЇ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ»

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING OF ECONOMIC ESSENCE CATEGORY «INTELLECTUAL POTENTIAL OF THE REGION»

Анотація. У статті досліджено та узагальнено особливості підходів до розуміння економічної сутності категорії «інтелектуальний потенціал регіону» різними науковцями. Наведено основні характеристики та принципи дослідження цієї наукової категорії. На основі проведеного аналізу сформовано власний підхід до її визначення.

Annotation. The article examines and summarizes the features of approaches to understanding the economic substance of category "intellectual potential of the region" by various scholars. The basic characteristics and principles of scientific research on this category. Based on the analysis set up its own approach to its definition.

Ключові слова: потенціал, інтелект, інтелектуальний потенціал, регіон, інтелектуальний потенціал регіону.

Вступ. З метою забезпечення високих темпів інноваційного розвитку в країні сьогодні все більш актуалізується проблема формування й ефективного використання інтелектуального потенціалу суб'єктів економіки, що визначається загальним рівнем розвитку освіти, науки і культури.

Різноманітність територіальних поєднань інтелектуальних ресурсів, просторова неоднорідність інтелектуального потенціалу, а також відмінності у структурі, спеціалізації і рівні розвитку продуктивних сил окремих територій обумовлюють необхідність дослідження інтелектуального потенціалу саме в регіональному аспекті.

У науковій літературі немає чіткого визначення поняття «інтелектуальний потенціал регіону», що є однією з причин різноманіття напрямів і методологічних концепцій у сучасних регіональних дослідженнях в Україні і за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній літературі існує чимало фундаментальних праць, присвячених вивченню різноманітних аспектів інтелектуальної діяльності та інтелектуального потенціалу.

Важлива роль у формуванні теоретичних основ інтелектуального потенціалу належить таким зарубіжним ученим, як К. Беккер, Д. Белл, П. Дракер, Л. Едвінссон, М. Мелоун, О. Тофлер, Й. Шумпетер та інші.

Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів висвітлені в працях російських вчених: О.Г. Гранберг, А.І. Татаркіна, О.А. Козлової, Ю.К. Перської, А.В. Гребенкіна, Ю.Г. Лаврикова, С.Г. Важенін, А.Н. Питкіна, І.І. Максименко та інших.

Українські науковці почали активно досліджувати питання інтелектуалізації праці в 90-х роках ХХ ст. Значний внесок у розроблення методологічних засад зробили В. Куценко, О. Грішнова, І. Каленюк, О. Бутнік-Сіверський, А. Красовська, Ю. Канигін, К. Матусевич, С. Вовканич, Є. Панченко, В. Орищенко, М. Долішній, О. Яновський, С. Мочерний, В. Прошак, О. Довгань, І. Мойсєєнко, М. Демчишин, О. Кендюхов, М. Гуревичов, О. Стефанишин, Н. Городянська, В. Гунько, В. Мурашко та інші.

Відмічаючи безсумнівну цінність і значимість проведених наукових досліджень, ми вважаємо, що в умовах сучасного трансформаційного періоду в економіці України та поглиблення її міжнародної економічної інтеграції здійснення подальших розробок у цьому напрямі є досить актуальним.

Метою статті є дослідження й узагальнення наукових підходів до економічної сутності інтелектуального потенціалу регіону та формування власного розуміння цієї категорії.

Результати. У сучасній економіці інтелектуальний потенціал виходить на передній план, оскільки він є одним із основних факторів, що визначають сьогоднішні конкурентоспроможність економічних систем.

Задля обґрунтування перспективних напрямів розвитку інтелектуального потенціалу регіону необхідно визначитися із його економічним змістом. Розгляд терміну «інтелектуальний потенціал регіону» потребує огляду існуючих підходів до трактування сутності категорій «потенціал», «інтелект» та «регіон».

Поняття «потенціал» увійшло в науковий обіг на рубежі 60-років ХХ століття. Це поняття утворилося від латинського слова «potentia» і означає у вузькому трактуванні «приховані можливості, потужність, силу», а у широкому – «джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути приведені в дію» [1], тобто те, що може бути чи є в наявності, однак, можливо, ще не розкрило себе.

У тлумачному словнику сучасної української мови «потенціал» трактується як запас будь-чого, резерв; приховані здатності, сили для будь-якої діяльності, що можуть проявитися за певних умов [2, с. 902].

Економічний енциклопедичний словник визначає потенціал як наявні в економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальну структуру та вміння раціонально використати їх для досягнення поставленої мети [5, с. 142].

Аналіз наукової літератури дозволив у розвитку сучасних уявлень про потенціал виділити три підходи – ресурсний, структурний (функціональний) та результативний (цільовий).

Представники ресурсного підходу (Л. Абалкін, І. Лукинов, В. Немчинов, Д. Черников, С. Белова, Є. Фігурнов та інші) стверджують, що потенціал – це сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних видів ресурсів: трудових, матеріальних, фінансових та інформаційних, які залучаються у сферу вдосконалення виробництва. Сюди ж включають і сукупність ресурсів, які забезпечують необхідний рівень організації виробництва та управління, ресурси сфери освіти і перепідготовки кадрів. «Ресурсне» розуміння потенціалу має важливе значення для планування та управління виробничою діяльністю, але не вичерпує найістотніших його характеристик, тому можна говорити про загальний характер такого підходу, адже тільки за умов системного поєднання ресурсів принципово можливе функціонування будь якого економічного процесу.

Друга група авторів, що дотримується структурного (функціонального) підходу (М. Іванов, Ю. Одегов, К. Андрєєв, Д. Крук, Л. Лопатникова, Б. Мочалов, В. Мосін, А. Румянцев та інші), уявляє потенціал як систему матеріальних та трудових факторів (умов, складових), що забезпечують досягнення мети виробництва. Прихильники цього підходу визначають потенціал не через прямий підрахунок ресурсів, а через фактори, що впливають на ці ресурси. Але сам по собі потенціал, без визначення мети його використання, не може існувати, тому що не має сенсу його виявляти, оцінювати та використовувати.

Учені третього напрямку, формуючи результативний (цільовий) підхід (І. Ансофф, Н. Верхогляд, Р. Марушков, Л. Мельник, Д. Ядранський) розглядають потенціал як здатність комплексу ресурсів економічної системи виконувати поставлені перед нею завдання. Потенціал, на їхню думку, – це цілісне уявлення про єдність структури і функції об'єкта, вияв їх взаємозв'язку. На цій основі робиться висновок про сукупні можливості колективу виконувати певні завдання – чим

вдаліше склалася структура об'єкта, чим більше відповідають один одному його структурні та функціональні елементи, тим вищими будуть його потенціал і ефективність. Даний підхід є більш системним, адже при визначенні потенціалу враховується те, що ресурси економічної системи створюють певні можливості, які можуть бути використані з метою досягнення поставлених цілей.

Потенціал концентрує в собі одночасно три рівні зв'язків і відносин [4, с. 30; 6, с. 11]:

- перший рівень відображає минуле, тобто являє собою сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення і таких, що зумовлюють можливість до її функціонування та розвитку;
- другий рівень характеризує сьогодення з точки зору практичного застосування і використання наявних можливостей;
- третій рівень орієнтований на розвиток (на майбутнє). Будучи єдністю стійкого і мінливого станів, потенціал містить (як можливі) елементи майбутнього розвитку.

Слід брати до уваги такі властивості поняття «потенціал» [8, с. 129]:

- по-перше, потенціал є категорією дещо абстрактною, оскільки межі його нечіткі, кількість чинників не зовсім визначена, водночас конкретика поняття проявляється в тому, що будь-яке стратегічне рішення має конкретний вплив на подальшу зміну потенціалу;
- по-друге, елементи потенціалу слід розглядати як такі види ресурсів, обсяги та структура яких може суттєво змінюватися лише в результаті прийняття відповідних стратегічних рішень;
- третьою особливістю потенціалу є те, що для обґрунтованої оцінки його рівня необхідно ідентифікувати умови, в яких реалізовуватиметься процес оцінювання;
- по-четверте, загальний рівень потенціалу не визначається як арифметична сума його складових, тому важливо, щоб зміна усіх елементів потенціалу була узгодженою. Ефективна діяльність потребує збалансованості темпів розвитку всіх елементів потенціалу;
- по-п'яте, потенціал не є постійною величиною, він змінюється щоденно, тому у середньостроковому та довгостроковому періоді потенціал визначається із певною похибкою;
- і, насамкінець, найважливішим чинником дестабілізації потенціалу є зовнішнє оточення, тому рівень потенціалу залежить не лише від ресурсів, а й від умов доступу до них. При цьому максимальне зростання потенціалу обумовлюється не лише наявністю й обсягами ресурсів, а також ефективністю діяльності та сприятливими умовами зовнішнього середовища.

Термін «інтелект» (від латинського intellectus – розуміння, розсудок, пізнання) означає розум, здатність людини думати, мислити; рівень розумового розвитку [2, с. 401].

Економічний енциклопедичний словник визначає інтелект як сукупність розумових здібностей людини, її здатність до мислення та раціонального пізнання природи, суспільства та людини [5, с. 285].

У філософському розумінні інтелект – розум, здатність мислити, проникливість, сукупність тих розумових функцій (порівняння, абстракції, утворення понять, судження, висновків тощо), які перетворюють сприйняття у знання або критично переглядають чи аналізують уже наявні знання [7, с.181]. Д. Векслер під інтелектом розуміє здатність думати раціонально, діяти практично та ефективно по відношенню до зовнішнього оточення [11, с. 34]. Л.М. Терман тлумачить інтелект як здатність вирішувати проблеми незапрограмованим (творчим) способом [11, с. 34]. Д. Штернер отождоює інтелект із здатністю людини до отримання нового роду знань [11, с. 34]. І. С. Ладенко під інтелектом розуміє здатність успішно реагувати на будь-яку, особливо нову, ситуацію шляхом належних корегувань поведінки, здатність розуміти взаємозв'язки між фактами дій, що ведуть до досягнення поставленої мети [9, с. 74]. Така здатність набувається і розвивається фахівцями в процесі навчання і самонавчання, а тому сама виявляється динамічною.

За визначенням Р. Солсо, інтелект – це здатність осмислено здобувати, відтворювати і використовувати знання для розуміння конкретних й абстрактних ідей, понять і відносин між об'єктами й ідеями і використовувати знання осмисленим способом [10, с. 481, 552].

Робота людського інтелекту проходить на трьох рівнях – підсвідомості, звичайної свідомості і надсвідомості. Більша частина розумової праці людей припадає на стадію звичайної свідомості, яка, направляючи діяльність інтелекту на вирішення чітко поставлених завдань, логічно і послідовно досягає поставленої цілі. Розуму притаманний властивий тільки йому соціально-економічний внутрішній зміст, набутий не тільки генетично, але й напрацьований у ході життєдіяльності. Інакше він би був нездатний виконувати свою суспільну місію – досліджувати і пізнавати оточуючий світ, узагальнювати наші знання, зіставляти їх із практикою і дійсністю, виробляти практичні рекомендації, публікувати про це інформацію і в результаті приймати головну участь у перебудові природи і суспільства.

На думку В. Гойло соціально-економічне багатство інтелекту, крім названих цінностей розуму, включає весь основоположний комплекс інших інтелектуальних факторів, які дозволяють виконувати важливі інтелектуальні функції. Це – моральні, психологічні, емоційні, особистісні та інші творчі якості, такі як сила волі, жага творчості, чесність, а також навик і прийоми розумової праці [3, с. 71-72].

У сучасних умовах інтелект асоціюється як з природною розумовою діяльністю людини, так і зі штучним інтелектом, сутність якого полягає у відтворенні машинами окремих інтелектуальних дій людини (сприйняття інформації, елементи міркування та інше).

Аналіз літературних джерел дозволяє виділити три підходи до трактування поняття «інтелектуальний потенціал»: ресурсний, функціональний та цільовий підходи.

Представники ресурсного підходу (В. Куценко, О. Грішнова, І. Каленюк, О. Бутнік-Сіверський, А. Красовська, А. Гадзало, В. Зінов та інші) трактують інтелектуальний потенціал як сукупність інтелектуальних ресурсів: знання, здібності населення, система освіти, комп'ютерне забезпечення, система зв'язку, бази даних (бібліотеки та електронні системи), система науки та інтелектуальна власність.

У рамках функціонального підходу досліджують дану категорію такі науковці, як Ю. Канигін, К. Матусевич, С. Вовканич, С. Панченко, В. Орищенко, М. Долішній, О. Яновський. Сутність інтелектуального потенціалу відповідно до даного підходу полягає у здатності економічних суб'єктів виконувати певні дії з метою відтворення їх інтелектуальних ресурсів.

Представники цільового підходу (С. Мочерний, В. Прошак, О. Довгань, І. Мойсеєнко, М. Демчишин, О. Кендюхов, М. Гуревичов, О. Стефанишин, Н. Городянська, В. Гунько, В. Мурашко) при визначенні інтелектуального потенціалу акцентують увагу на здатності сукупності інтелектуальних ресурсів досягати поставлених цілей [12, с. 222].

Термін «region» (від лат. region – країна, область, район) означає певну територіальну одиницю (район, область), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, етнографічними, економічними і т. ін.) і характеризується певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових елементів [2, с. 1020]. Поняття «region» використовується представниками різних наук, тому існує велика кількість підходів до визначення сутності даного поняття, основними з яких є: географічний, історичний, адміністративний та економічний.

Розглядаючи різноманітні тлумачення категорії «інтелектуальний потенціал регіону», відзначимо, що певний практичний інтерес викликає визначення Максименко І.І.: «це система сукупність освітнього, наукового, інноваційного та культурного потенціалів, історично обумовлених економічними, соціальними, політичними, культурними та ін. факторами розвитку регіону» [13].

Даний підхід дозволяє виділити сфери та суб'єкти життєдіяльності регіону, які безпосередньо беруть участь у формуванні його інтелектуального потенціалу.

Ми вважаємо, що інтелектуальний потенціал регіону є складовою людського потенціалу і показує створену і накопичену в суспільстві здатність до творчого створення нових знань, технологій, продуктів, яку можна виміряти за допомогою фізичного, освітнього, науково-інноваційного, інформаційно-комунікаційного та соціально-культурного потенціалів.

Фізичний потенціал (трудова характеристика) відображає рівень використання інтелектуального потенціалу регіону безпосередньо у трудовій діяльності. Кількісно дана характеристика виражається в частці населення, здатного до реалізації інтелектуального потенціалу.

Наступна складова інтелектуального потенціалу регіону – освітня. Рівень і якість освіти визначають можливості здійснення трудової діяльності.

Науково-інноваційна характеристика інтелектуального потенціалу регіону проявляється у винаходах, патентах, раціоналізаторських пропозиціях, які безпосередньо впливають на зростання продуктивності праці. Вона містить науковий, науково-технічний потенціал та потенціал сфери інтелектуальної власності.

Інформаційно-комунікаційний потенціал у складі інтелектуального містить комп'ютерне забезпечення, систему зв'язку, бази даних бібліотек, електронні системи тощо і створює умови для нарощування й ефективної реалізації інтелектуального потенціалу.

Таким чином, ми зупинилися на традиційних для оцінки інтелектуального потенціалу складових: фізичному, освітньому, науково-інноваційному та інформаційно-комунікаційному потенціалах. Вибір соціально-культурного потенціалу базується на тому постулаті, що розвиток людського потенціалу та самого суспільства взагалі можливий тільки тоді, коли воно засноване на національних культурних традиціях. З нашої точки зору, соціально-культурний потенціал регіону є одним з базових, опорних ознак стійкості позитивного досвіду, який активізує інтелектуальний потенціал.

Висновки. На нашу думку, інтелектуальний потенціал регіону – це узагальнений показник, який комплексно характеризується його структурними елементами – фізичним, освітнім, науково-інноваційним, інформаційно-комунікаційним та соціально-культурним потенціалом, що обумовлені особливостями та факторами розвитку окремого регіону.

Такий підхід дозволяє сформулювати інтелектуальний потенціал у тому середовищі, яке можна назвати інноваційним, за умови активної взаємодії усіх вищеперахованих систем.

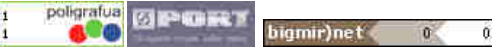
Таким чином, розкриття економічного змісту категорії «інтелектуальний потенціал регіону» шляхом узагальнення існуючих підходів до його визначення дає змогу глибше усвідомити його сутність і механізм формування, що є особливо актуальним у сучасному суспільстві, а подальші дослідження в даному напрямку необхідні з огляду на те, що саме інтелектуальний потенціал виступає глобальною характеристикою стратегічного розвитку регіону.

Список літератури:

1. Большая советская энциклопедия: В 63-х томах. Т. 34 / Ред. Б.А. Введенский. – М., 1997.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів і словосполучень. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
3. Гойло В. Интеллектуальный капитал // Мир. Экономика и международные отношения. – 1998. – № 11. – С. 71-72.

4. Довгань О.О. Сутність та особливості визначення поняття «інтелектуальний капітал» // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. Науковий журнал. – №6 (Т.2). – Хмельницький: Хмельницький національний університет. – 2009. – С. 153-157.
5. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
6. Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2004. – 316 с.
7. Философский энциклопедический словарь / Губский Е. Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В. А. – М.: Инфра-М, 1997. – 576 с.
8. Кунцевич В. О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки / В. О. Кунцевич // Актуальні проблеми економіки.– 2004.– № 7 (37).– С. 123 – 130.
9. Ладенко И. С. Интеллектуальные системы и обучение. – Новосибирск: Наука. Сиб. отделение, 1993. – 152 с.
10. Солсо Р. Л. Когнитивная психология: Пер. с англ. – М.: Тривола, 1996. – 600 с.
11. Журавльова І.В, Кудлай А.В. Управління людським капіталом підприємства. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2004. – 284 с.
12. Махомет Ю.В. Сутнісна характеристика та структура інтелектуального капіталу підприємства. / Ю.В. Махомет // Економічний простір: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА. – 2009. – №25. – С. 221 – 229.
13. Максименко И. И. Управление интеллектуальным потенциалом региона: Автореф. дис. к-та экон. наук: 08.00.05. – Пермь, 2010.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"